

Ortutay Gyula: Napló I. 1938–1954. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009. 816. o.; Ortutay Gyula: Napló II. 1955–1966. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2009. 648. o.; Ortutay Gyula: Napló III. 1967–1977. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Markó László. Alexandra Kiadó, Pécs, 2010. 648. o.

A *Napló*, s ami mögötte van

Azzal a tudattal vettük kézbe a néprajzkutató és művelődéspolitikus Ortutay Gyula *Naplóját*, hogy az efféle, személyes hangvételű írásművet szerzője általában nem a nyilvánosságnak szánja. S feltevésünkben nem is csatlakoztunk, hiszen bár publikált naplókkal a szépirodalomban és történeti-politikai irodalomban egyaránt találkozunk, Ortutay az irományát valóban nem e célra készítette. Az 1970-es évek elején azonban mégis azzal bízta meg a fiát, hogy a szobájában elrejtett doboz őrizze meg és a halála után harminc évvel hozza nyilvánosságra. A doboz a tudós 1938–1977 között írt feljegyzéseit tartalmazta.

Ortutay Tamás teljesítette a feladatot. A nemrég három kötetben megjelent *Napló* igazi kuriózum, abban az értelemben, hogy a Rákosi-, illetve a Kádár-korszak meghatározó értelmiségi politikusai közül ilyen részletességű, ilyen őszintén kritikus és ilyen időbeli terjedelmű személyes iromány még nem látott napvilágot. Talán Fodor András több részletben megjelent naplóját tekinthetjük hasonlóknak.¹ Fodor műve csak 1945-től indul, összterjedelmében mégis meghaladja Ortutayét. Van azonban két különbség. Egyrészt Fodor András irodalmár volt, költő, műfordító, esszéista. Naplóját tehát irodalmi műként fogalmazta meg, s ez kihatott megközelítés- és fogalmazásmódjára. Másrészt a napló időben legátfogóbb része még a rendszerváltozás előtt jelent meg, így az (ön)cenzúra valószínűleg működött. (Emiatt nem tekinthetjük igazán jó példának Illyés Gyula naplóját sem, amelyet felesége rendezett sajtó alá.²) Ortutay műve azonban cenzúrától mentes.

Az első kötetet öt rövid előszó vezeti be (I/5–14³). Először Ortutay Tamás emlékezik apjára s meséli el a fent említett megbízást. Ezt követően két néprajzos és egy táncpedagógus idézi fel Ortutay emlékét. Paládi-Kovács Attila, a hazai néprajztudomány ma legmagasabb tudományos fokozatot elért művelője, az MTA rendes tagja, akadémiai osztályelnök, valamint Tátrai Zsuzsanna is Ortutaynak az MTA Néprajzkutató Intézete megalapításáért folytatott küzdelmét, az egyetemen és az intézetben végzett munkáját emelik ki. Roboz Ágnes táncpedagógus, aki Ortutayné Kemény Zsuzsa mozdulatművész révén került kapcsolatba a családdal, ennek fényében emlékezik néhány személyes momentumra. Végül Dušan Šimko, a Bázeli Egyetem szlovák származású tanára idézi fel találkozását Ortutay legendás magánkönyvtárával. A rövid memoárok idilli képet festenek a *Napló* szerzőjéről. A szövegből azonban jóval ellentmondásosabb személy képe bontakozik ki.

Ennek oka részben a *leírt*, részben a *le nem írt* szövegekben keresendő: a szerzőt ugyanis a feljegyzések hiánya is jellemzi. Ahhoz azonban, hogy e kijelentésünk értelmet nyerjen, először vizsgáljuk meg, ki volt Ortutay?

Szabadkán született, 1910. március 24-én. A szegedi egyetemen 1934-ben megszerzett bölcsészdoktori és magyar–latin–görög szakos tanári oklevele után életútja öt, jól elkülöníthető szakaszra osztható. Az *első* 1935-től 1945-ig tart. 1935-ben gyakornok a Magyar Nemzeti Múzeumban, majd még ez évtől 1944-ig a Magyar Rádió tisztviselője,

közben Kozma Miklós, a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda (MTI) elnöke, illetve belügyminiszter fiának házitanítója. Emellett néprajztudományi kutatásokat végez, publikál: elsősorban folklórral, népmese- és balladakutatással foglalkozik. Politikai és tudományos pályája később is párhuzamosan halad. 1942-ben részt vesz a Magyar Történelmi Emlékbizottság megszervezésében, majd a Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP) polgári tagozatához csatlakozik, 1943-tól ennek egyik vezetője. Erőteljesen szimpatizál és együttműködik a baloldallal, a kommunista párttal. Mindez meghatározza a világháború utáni pozícióját.

A második szakasz 1945-től 1953-ig terjed. E periódusban nemzetgyűlési, illetve országgyűlési képviselő. 1945-től az FKgP Országos Intéző Bizottságának, 1946–47-ben megszakítással a Politikai Bizottságának tagja, 1948–49-ben a párt egyik társelnöke. Az MKP-vel való feltétlen együttműködés híve, az ezt szorgalmazó Ortutay–Oltványi-csoport névadó vezéralakja. 1949-től a Magyar Függetlenségi Népfront Országos Tanácsának tagja. 1945–47-ben a Magyar Központi Híradó Rt. (Rádió, MTI, Filmhíradó) igazgatóságának elnöke, 1947–50-ben vallás- és közoktatásügyi miniszter, majd 1952-ig a Múzeumok és Műemlékek Országos Központjának elnöke. Közben 1948–49-ben a Magyar Tudományos Tanács társelnöke. Tudományos vonalon 1945-től a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) levelező tagja, majd az 1945-ben elhunyt Viski Károly örökébe lépve, 1946-tól a budapesti egyetemen a néprajz ny. r., 1951-től a folklór tanszék tszv. egyetemi tanára. 1949-ben megválasztják a Magyar Néprajzi Társaság (MNT) elnökévé, e tiszteről 1956 végén lemond. *A harmadik szakasz* rövid és egysíkú: 1953-tól Ortutay csak oktat és kutat, s bár 1954-ben az akkor alakult Hazafias Népfront Országos Tanácsának (HNF OT) tagjává választják, ez számára semmilyen politikai befolyást nem jelent. *A negyedik szakaszban* viszont, 1957-től 1964-ig, ismét a hatalom legfelső köreihez tartozik. E periódusban a HNF főtitkára, emellett 1957–63-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) rektora. 1958-tól ismét – immár haláláig – országgyűlési képviselő és a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) tagja. Tudományos vonalon 1958-tól az MTA rendes tagja, ugyanezen évtől – szintén haláláig – újra a MNT elnöke. Továbbra is tanszékvezető.

Az ötödik szakaszban (1964–78) politikusként már nincs az első vonalban. 1964-től a HNF egyik alelnöke és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) elnöke. Képviselőként 1970-től az országgyűlés kulturális bizottságának elnöke, 1971-től az Interparlamentáris Unió Magyar Nemzeti Csoportja vezetőségi tagja és továbbra is a NET tagja. Tudományszervezői munkássága kiteljesedik: 1967-től haláláig az általa alapított MTA Néprajzi Kutatócsoport igazgatója (emiatt az egyetemen 1968-ban leköszön tszv. egyetemi tanári tiszteről, s címzetes egyetemi tanár marad). 1967–70-ben az MTA I. osztályának titkára, majd 1973-ig elnöke (a két funkció azonos, csak az elnevezés változott). 1978. március 22-én hunyt el Budapesten. Hazai és külföldi kitüntetései és címei, tudományos társasági tisztségei, folyóirat-, lexikon- és sorozatszerkesztői munkásságának elemei szinte felsorolhatatlanok. 1936-ban és 1942-ben Baumgarten-díjat, 1972-ben MTA Akadémiai Nagydíjat és nemzetközi Herder-díjat, 1975-ben Állami Díjat, 1946–70 között további kilenc magyar és öt külföldi (bolgár, finn, lengyel, román) állami kitüntetést kap. Nyolc külföldi akadémia, illetve tudományos társaság választja tagjává vagy tisztségviselőjévé, a Helsinki Egyetem díszdoktorrá avatja. 1935–37 és 1942–43-ban a *Magyarságtudomány*, 1946–50-ben a *Folia Ethnographica. Forum*, 1949–56-ban az *Ethnographia* szerkesztője, 1950-től haláláig az *Acta Ethnographica* fő-, illetve felelős szerkesztője, 1967-től az *MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei* felelős szerkesztője, majd haláláig szerkesztőbizottsági tagja. A TIT elnökeként haláláig a *Valóság* szerkesztő bizottságának is elnöke. Szerkesztője az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény*, a *Hungarian Folk Art*, a *múlt magyar tudósai* c. sorozatoknak, főszerkesztője az öt kötetes *Magyar Néprajzi Lexikonnak*, amelynek csak az első kötetét érte meg. (A *Naplóból*

kiderül, hogy még a Magyar Bélyeggyűjtők Országos Szövetségének is első alelnöke volt [III/378].)

Mindezt azért bocsátottuk előre, hogy érzékeltesük: a magát következetesen *tudósnak és politikusnak* tartó Ortutay személyében formálisan egy volt koalíciós párt képviselője kapott feladatokat, s az efféle terhelés jellemző volt a korszak más, hasonlóan „társutas” közéleti személyiségeire is (Barcs Sándor, Bognár József, Darvas József, Erdei Ferenc, Veres Péter stb.) A Rákosi- és a Kádár-korszak káderpolitikájának hullámai nyomán az elfoglaltságok okozta terhelés értelemszerűen hatott a *Napló* folyamatosságára is. Ortutay azokban az időkben, amikor magas pozíciót töltött be, nem tudott időt szakítani az írásra. Így pl. 1944 márciusától 1950 márciusáig csak néhány bejegyzés maradt fenn, s ugyanez a helyzet az 1957 nyaratól 1964 januárjáig terjedő közel nyolc év esetében. Igen foghíjasak az 1950–52-es évek, 1956. október 23. után pedig 1957. június 10-ei az első bejegyzés. Igaz viszont, hogy az 1956/57-es időszakra vonatkozó emlékeit 1957. június 11-től bemásolta, így az akkor vele történtek rekonstruálhatók. Mindez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a vezetői megbízások – és a politikai befolyás – szempontjából legfontosabb évekről *nincs* naplójegyzet. Persze Ortutay utólag, egy-egy esemény vagy jelenség kapcsán, rendszeresen visszaült a vele történetekre, de az érdeklődő ezzel csak a *Napló* folyamatos olvasása közben szembesül.

Ami tehát a *le nem írt* szövegeket illeti, vitathatatlan, hogy ezek alkotnák a *Napló* legfontosabb részét. Ortutay politikai pályájának két meghatározó korszaka ugyanis nyilvánvalóan a *koalíció* (1945–49) és *konzolidáció* (1957–64). E periódusok közös vonása a kommunista párt hatalmának megszilárdításáért minden eszközt igénybe vevő politikai erőfeszítés, de míg 1947-től az egypárti diktatúrába való átmenet, addig 1957 után a meglévő hatalom megtartása és konszolidálása volt a kitűzött (és elért) cél.

Ortutay 1947. március 17. és 1950. február 25. közötti miniszteri működését általános hatású tevékenységként kell értelmeznünk. Igaz, hogy „csak” a vallás- és közoktatásügyi tárcát vezette, mégis olyan döntéseket hozott, illetve vett részt meghozatalukban, amelyek az ország sorsát általában, széles összefüggésekben és hosszú távon meghatározták.

Művelődéspolitikánk alapelvei című programbeszédét, 1947. május 17-én, elődjéhez, Keresztury Dezsőhöz hasonlóan az Országos Köznevelési Tanács, az Országos Szabadművelődési Tanács, a Magyar Művészeti Tanács, az MTA, a Magyar Népi Művelődési Intézet, a Magyar Olimpiai Bizottság és a Sport Főtanács tagjai előtt mondta el, s ebben az autonómiák erősítéséről, a demokratikus öngazgatásról, az állam nem intézmény-, hanem programfinanszírozó szerepéről beszélt.⁴ Mégis nevéhez – egyebek mellett – a szovjet pedagógiai és oktatásszervezési példák kritikátlan átvétele, az orosz nyelv kötelező oktatásának bevezetése, az iskolák államosítása és az egyetemek feldarabolása, az MTA politikai átszervezése és a tudományos élet ideológiai szempontú megregulázása, a könyvselejtezés és a központosított tankönyvkiadás fűződik.⁵ Ortutay mégsem nyerhetett bebocsátást Rákosi belső köreibbe. Utólag jól látta, hogy kormányzati meggyengítésének első jele nem is annyira a Révai József által vezetett önálló Népművelési Minisztérium 1949 nyarán történt létrehozása, mint inkább Révai 1948. szeptember 16-ai, tehát már a pártegyesülés után, a MÁVAG dolgozói előtt elmondott *Munkásifjakat az egyetemekre és a középiskolákba* c. beszéde volt, amelyben világossá tette, hogy a kultúrpolitikában (is) osztályszempontokat fognak érvényesíteni. Ortutay bukását – formálisan – végül az a kampány okozta, amely az MDP Központi Vezetőségének (KV) 1950. március 29-én nyilvánosságra hozott, a VKM munkájával kapcsolatos kérdésekről szóló a határozatával zárult. Ebben kimondták, hogy „a köznevelésügy terén mutatkozó elmaradás fő oka: az ellenség kártevő, szabotáló tevékenysége és a népi demokrácia ellen irányuló aknamunkája.”⁶ Ortutayt, mindezek ellenére, továbbra is a párt hívének tartották – és ő valóban az is maradt. Menesztését utólag két tényezővel magyarázta: egyrészt elfáradt és nem tudta teljesíteni

Rákosiék elvárásait, másrészt úgy vélte, több közeli munkatársa szembefordult vele, illetve ellene dolgozott.

Ortutay pályájának második meghatározó korszaka 1957-ben kezdődött, amikor a Hazafias Népfront főtitkára és az ELTE rektora lett. Párhuzamosan látta el ezeket az önmagukban is egész embert kívánó feladatokat – hogy oktatói, tudományos és egyéb választott tisztségeiről ne is beszéljünk. A rektori felkérés és a népfront főtitkári jelölés párhuzamosan zajlott, sokáig vagy-vagy lehetőségként, végül Ortutay „engedett” a nyomásnak, és mindkét funkciót vállalta – egyébként is évek óta várt a „méltó” feladatra.

Az újjászervezett MSZMP számára a *Hazafias Népfront* jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. Minthogy az 1956-ban újraéledt többpártrendszer Kádár Jánosnak elfogadhatatlan volt, e mozgalomban vélte megtalálni a volt koalíciós partnerekkel és a pártonkívüliekkel való kapcsolattartás megfelelő formáját. Az értelmiség részéről tapasztalható ellenséges hangok lecsillapítása a legsürgetőbb feladatok egyikeként merült fel. Kádár a társadalom rétegei közül az értelmiséggel különösen erősen szemben találta magát, s nem egy esetben a konszolidáció erőszakos módját választva, adminisztratív úton törte le az ellenállást (az írószövetség, az újságíró-szövetség feloszlatása). Ilyen körülményekkel a háttérben Kádár, az Országgyűlés 1957. május 11-ei ülésén tartott záróbeszédében, fontos feladatnak nevezte a Népfront felélesztését.⁷ Pár hónappal később a *Magyar Nemzet*nek nyilatkozva a Népfrontot „a legáltalánosabb népi, nemzeti összefogás ismét egészségesen fejlődő mozgalma”-ként definiálta.⁸ A szavak tettekben is testet öltöttek. Mindenek előtt szükség volt egy olyan hiteles személyre, aki a szervezetet felelős vezetőként irányítja. Az 1954 októberében alakult HNF élén addig nem álltak karizmatikus személyiségek. Az elnöki tisztelet Szabó Pál, majd 1956-tól Apró Antal látta el, a főtitkár 1955 májusáig Jánosi Ferenc, ezt követően Mihályfi Ernő volt. Kádárnak mindenképpen új arc kellett, így talált rá Ortutayra, akinek értelmiségi tekintélye és mozgalmi múltja éppen megfelelő volt. Formálisan kiscgazda politikusnak számított, de nem kompromittálódott a Rákosi-rendszerben, hiszen 1950-ben félreállították. Kádár a HNF OT ülésén, 1957. október 22-én, megnevezte azt a három célt, amely a mozgalomhoz tartozás feltétele: a népi demokratikus rendszer erősítése, a szocialista társadalom felépítése és a béke védelme.⁹ Ezen az ülésen választották főtitkárrá Ortutayt, s erősítették meg – egyelőre – elnöki tiszteben Apró Antalt. Az MSZMP Politikai Bizottsága szinte ezzel egy időben, november 2-án fogadott el határozatot a Hazafias Népfront-mozgalom megerősítéséről,¹⁰ amelyet Kádár a későbbiekben is előszeretettel nevezett a nemzeti összefogás kulcsszereplőjének. Ortutay mellé azonban új elnökre is szükség volt, s erre Kállai Gyula személyét találták a legalkalmasabbnak. A váltást összekötötték a kormányzati struktúra átalakításával. 1958. január 25-én Kállai lett a HNF OT elnöke, Apró pedig az 1958. január 28-án megalakult Münnich-kormányban első miniszterelnök-helyettesé lépett elő. A formálisnak tűnő váltás mögött azonban bíráló állt: Kádár a már említett 1957. májusi beszédében Apró Antalt „passzív elnöknek” nevezte.¹¹ Kállai viszont jó választásnak bizonyult, hiszen a 30-as évektől érdemi népfrontos tapasztalatai voltak (Márciusi Front, Magyar Történelmi Emlékbizottság, Magyar Front). Baráti viszonyban állt Ortutayval, aki a 30-as évek végén tanúskodott mellette a bíróságon. Kállai az elnöki tiszte 1989-ig megszakítás nélkül betöltötte, jóllehet közben KB-titkár, miniszterelnök-helyettes, miniszterelnök és országgyűlési elnök is volt.

Kádár ezt követően is figyelmet fordított a Népfrontra, rendszeresen felszólalt az OT ülésein. 1959. június 19-én elégedetten nyugtázta, hogy a népfront győzelmet aratott a választásokon, s megerősítette, hogy a népfront komolyan vétele a párt politikájának lényegi eleme.¹² Beszélt a HNF II. kongresszusán is, 1960. május 28-án, áttekintve a népfrontmozgalom történeti útját, s egyetértve Kállai és Ortutay beszámolóival.¹³ A legmarkánsabb lépése azonban az „aki nincs ellenünk az velünk van” elv meghirdetése volt. Ennek részletes indoklása 1962

novemberében, az MSZMP VIII. kongresszusának záróbeszédében hangzott el,¹⁴ de az elvet Kádár első ízben a HNF OT ülésén fejtette ki, 1961. december 8-án.¹⁵

Ortutay 1964. március 20-án, a HNF III. kongresszusán köszönt le főtitkári tisztségéről. A dátum korszakhatár-jellege nyilvánvaló, több okból is. A munkásmozgalom-történetben kánonná emelt VIII. pártkongresszuson (1962. november 20–24.) határozatilag kimondták, hogy „a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép (...) a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.”¹⁶ Kádár 1963. március 21-én az Országgyűlésben általános amnesztiát jelentett be, amely egyenes összefüggésben állt azzal, hogy az Egyesült Államok 1962. december 18-án határozati javaslatot terjesztett elő az ENSZ-ben a „magyar kérdés” napirendről való levételéről. Ezzel egy időben Kádár nemcsak a Rákosi-korszakkal próbált meg végérvényesen leszámolni,¹⁷ hanem saját baloldali ellenzékét, az elvhű, de már szalonképtelen vezetőket is félreállította.¹⁸

1964-re tehát már nem volt szükség Ortutay múltjára és tekintélyére, mert feladatát elvégezte, és személyisége bizonyos szempontból teherré is vált. Kádárt és Kállait mind inkább zavarták – a *Napló*ban egyébként részletesen tárgyalt – magánéleti problémái és hiúsága. Egy nem kevésbé ismert és tekintélyes tudós-politikus lépett az örökébe: az egykor parasztpárti Erdei Ferenc. A népfront-főtitkári tisztségre Kádár később is előszeretettel állította egykori koalíciós pártok tagjait, így 1970-től Bencsik István (NPP), 1974-től Sarlós István (SZDP) töltötte be a funkciót. Pozsgay Imre 1982-es megválasztása már új korszakot jelez.

Az 1956 utáni rendteremtésben a *budapesti tudományegyetem* mihamarabbi konszolidálása Kádár számára két ok miatt volt életbevágó. Egyfelől a bölcsész-, a jogász- és a pedagógusképzés megerősítése volt a kommunista ideológia továbbélésének záloga. Másrészt ehhez az intézményhez kötődött a szellemi elit java része. Az egyetem e tekintetben lényegében diszponált a hazai tudományos élet felett: 1958-ban az MTA társadalomtudományokat művelő 41 (rendes és levelező) tagja közül 32-en (tehát 78%-ban!) az ELTE professzorai vagy nyugalmazott tanárai voltak.¹⁹ Az sem véletlen, hogy 1956-ban számos egyetemi oktató részt vett a forradalomban, elegendő e helyütt csupán Nizsalovszky Endre jogászt, az MTA Nemzeti Bizottsága titkárát, vagy a tüntetésen halálos lövést kapott I. Tóth Zoltán történészt megemlíteni.

1956/57-ben Világhy Miklós, a jogi kar 1953–56 közötti dékánja látta el a rektori tisztséget, de őt a kormányzat csak ideiglenes megoldásnak szánta. Az ország első számú tudományegyeteme élére politikai szempontból nagyobb hatású, tudományos szempontból pedig magasabb rangú személyre volt szükség. Világhy korábban középvezetői szinten dolgozott a közigazgatásban, míg Ortutay miniszter is volt. A tudományos minősítést tekintve az akadémikus Ortutayval szemben Világhy csak kandidátus volt, ráadásul dékánként nem tudott megbirkózni a jogi kar új pártszervezetének problémáival, ezért azt később fel is oszlatták. Az 1957 nyarán átvett rektori tisztség tehát kiemelt felelősséggel bírt. Nemcsak az egyetemet, de az egész értelmiség- és oktatáspolitikát konszolidálni kellett. Ennek keretében 1957 szeptemberében az ELTE bölcsészkarába olvadt a Lenin Intézet. „Ellenforradalmi” tevékenységért 67 hallgató és 23 oktató ellen indult fegyelmi eljárás, közülük 24 hallgatót és 11 oktatót távolítottak el. 1958 nyarán, létszámcsoökkentésre hivatkozva, további 36 oktatót helyeztek át más intézményekhez. 1958 szeptemberétől az ELTE két gyakorló iskolával bővült, létrejött a Tanárképző Tanács. A 1959-től megindult az egyetemi oktatási reform előkészítése, a bevezetés 1963 őszén kezdődött meg. Ezzel összefüggésben 1963-ban eltörölték a felvételizők származás szerinti megkülönböztetését. Öt év alatt a hallgatói állomány közel duplájára emelkedett: az 1958/59-es 2201 nappalis és 3318 levelezős létszám 1963/64-re 4665-re, illetve 4463-ra, tehát összességében 5519-ről 9128-ra nőtt.²⁰

Ortutay hat évig tartó rektori működése során sikerrel konszolidálta az egyetemet. A karok vezetése kiszámíthatóvá vált: a jogi kar élén 1957–61 között Kádár Miklós, majd 1967-ig

Király Tibor, a bölcsészkar élén 1957-től egy-egy tanévig Turóczi-Trostler József és Kardos László, majd 1959–63 között a néprajzos Tálasi István, a természettudományi kar élén 1958–61-ben Lengyel Sándor, majd 1966-ig (rektorrá választásáig) Nagy Károly állt. Ortutayt második ciklusa után, 1963-ban, Sötér István követte, folytatva a bölcsészkar rektorok sorát, hiszen 1950–66 között (Világhy kivételével) csak e kar képviselői vezették az egyetemet. Ortutay, mint *Napló*jából kiderül, eltérő módon élte meg két funkciójának megszűnését. A rektori tisztség elvesztése nem okozott különösebb gondot, hiszen a megbízás eleve határozott időre szólt, és így is ő volt a leghosszabb ideig hivatalban maradt első számú vezető az egyetem addigi 20. századi történetében. A Népfront éléről történt távozása azonban megviselte, elsősorban annak módja miatt. Számára ugyanis leváltásának nem *elvi*, hanem *személyi* okai voltak: szerinte túl népszerű lett, s ezért Kádár a hozzá mindig is közelebb álló Erdei Ferencnek játszotta át a helyét – fogalmazta meg *Napló*jában, mások véleményét is tolmácsolva.

Ami *Napló*ban van

Több mint kétezer oldalt áttekinteni nemcsak lehetetlen, de fölösleges is. Az olvasónak e tekintetben nem a recenzió, hanem maga a *Napló* szövege mérvadó. Részletes elemzés helyett inkább néhány olyan tartalmi elemre, illetve tendenciára hívjuk fel a figyelmet, amelyek át- meg átszövik a szöveget.

Mindenekelőtt ilyenek az Ortutay számára meghatározó *életrajzi tényezők* és az ebből fakadóan hordozott lelki terhek. Az első az ún. „szegedi örökség”. Ortutay életében állandó viszonyítási pontot, szakmai háttérként jelentettek a szegedi egyetemi évek. Hallgatóként részt vett a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma megalapításában és munkájában. Az akkor kötött barátságok egész életén átíveltek, s a kör meghatározó tagjai (Baróti Dezső, Buday György, Hont Ferenc, Radnóti Miklósné, Reitzer Béla, Tolnai Gábor stb.) később is szoros kapcsolatban maradtak egymással (csak Bibó István „lógott ki” a sorból). A politikai változások később persze számos konfliktust eredményeztek, ezek közül a legismertebb Hont 1949 utáni meghurcolása (ráadásul színiakadémiai igazgatóként formálisan Ortutayhoz tartozott), Tolnai politikai eltávolodása, Baróti 1956 utáni letartóztatása, vagy Radnótiné makacs ellenállása a Radnóti-életmű feldolgozóival és értelmezőivel szemben.

Szintén állandó téma az *egykori kiscgazdák helyzete* és egymáshoz való viszonya. A mozgalmi kapcsolatok átíveltek az évtizedeken, a (volt) kiscgazdák az ötvenes évek elejétől Dobi István államfőnél minden év január 1-jén összegyűltek. Az 1955. január 1-jei találkozón pl. 40-45 főnyi társaság jelent meg, köztük Barcs Sándor, Bognár József, Mihályfi Ernő. A volt kiscgazdák élénken és félénken figyelték egymás karrierjét, s rendszeresen megosztották egymással politikai információkat, helyzetértékelésüket. Dobi e tekintetben kiemelt helyen állt, bár Kádárék az 50-es évek végétől egyre inkább mellőzték. Mindez egyenesen vezetett Dobi halála előtti meghasonlásához: az idős – és időközben alkoholistává lett – politikus lassan mindenkiben ellenséget látott. Dobit 1967-ben Losonczi Pál követte a NET élén, s az egykori kiscgazda vezető mindössze egy évvel élte túl elmozdítását.

Ortutay kapcsolata a *két államfővel* éppen ellentétesen alakult. Míg Dobi tekintetében a kezdetben szinte apa-fiú harmónia fokozatos kiábránduláshoz vezetett, Losonczi iránt egyre erősödő szimpátia jellemzi. Losonczival, annak államfővé választása után, gyakran beszélget, róla csak jót ír, értelmes, józan politikusnak tartja.

S van még egy óriási lelki teher: ez pedig a *kommunista párthoz*, illetve a *Kádárhoz való személyes viszony*. Ortutay irománya a minden áron a párthoz tartozni kívánó „társutas” értelmiségi krónikája. Sem a sztálinizmus bűnei, sem Rákosiék túlkapásai, de még a saját, 1953 utáni mellőzöttsége sem tántorítja el attól a vágytól, hogy a párt befogadja. Sőt, igazán

1954-től érzi magát kommunistának. E folyamatos harc a *Napló*ban 1945-től mindvégig jelen van, míg végre 1965 januárjában az MSZMP Politikai Bizottsága felveszi őt a pártba. Ezt megelőzően, 1964 nyarán, szinte lelki feloldozásként éli meg a Kádárral folytatott másfél órás beszélgetését, amely helyreállítja megingott önbizalmát és segíti elhelyezni magát a hatalom viszonyrendszerében.

Tanulságosak Ortutay *szakmai közéleti és politikai elemzései*. Némileg érthető, hogy magát tartja a *magyar néprajztudomány* alfájának és ómegájának, mindez azonban erőteljes elvárásokkal és gyakran negatív szakmai önértékeléssel párosul. Ortutay meglepően sértődékeny és hiú, s mindezzel tisztában is van. Fiatal korától folyamatosan elégedetlen, s miközben méltatlankodva pl. beszél az 1942-ben visszaállított Kolozsvári Tudományegyetem másnak ítélt néprajzi tanszékéről, szinte folyamatosan bírálja pályatársait, lekicsinylően, olykor becsmérően nyilatkozva róluk. Különösen Gunda Bélát, Bálint Sándort, Viski Károlyt, utóbb pedig Balassa Ivánt tűzi tolla hegyére. Jellemző, hogy az 1945-ben elnyert MTA-tagságot meg sem említi, míg a Viskitől megörökölt egyetemi katedrát fontosnak tartja. S a hangulata akkor sem jobb, amikor az általa kitalált MTA Néprajzi Kutatócsoport krónikáját rögzíti, itt is csak az ellenzőkre, a hátráltatókra fordít figyelmet. De Ortutay nemcsak a néprajzosok körében jellemzi a deheroizálás. Szinte mindenkiről rossz véleménye van: Erdei Ferenc, Cs. Szabó László, Darvas József, Illyés Gyula, Németh László, Veres Péter stb. A sztorizások, a cinikus jellemzések nem éppen szívderítőek. Ez a hozzáállás még akkor is szokatlan, ha tudjuk, hogy valószínűleg akkor ült az írógép elé, amikor valami vagy valaki nyomasztotta, s nem akkor, amikor jó kedve támadt. Ilyen értelemben a *Napló* kibeszélő funkciót látott el, akár egy pszichológusi dívány.

Igen jók viszont a kurrens *politikai helyzetértékelések*. Ortutay remekül érzékelteti az 1953-as Nagy Imre vonal bizonytalanságát. Találóak személyi jellemzései Kozma Miklós, Révai József, Bognár József esetében. Elemzéseiből kitűnik, hogy politikai prognózisok tekintetében pl. Kádár, Darvas vagy Bibó helyesen mérték fel a jövőt. Észreveszi az ún. Páger Antal-szindróma kiteljesedését a kultúra területén: a Rákosi-rendszerben nem kompromittálódott írók, művészek (Erdélyi József, Kodolányi János, Sinka István) rehabilitálása akkor is fontosak volt Aczél Györgynek, ha 1945 előtti jobboldali ténykedésük miatt ez sokakban visszatetszést keltett. Szemléletesen elemzi Hruscsov bukását, a hozzá vezető okokat és a történetek hatását. Megtudjuk, hogy az 1965-ös kádermozgások a kormányban és a pártvezetésben kifejezett szovjet jóváhagyással történtek és csupán átmeneti intézkedésnek szánták őket: 1967-ben be is következett a tartós fordulat (Aczél, Fock, Kállai és mások új pozíciói). Megtudjuk, hogy az 1968-as csehszlovákiai bevonulást a mértékadó személyiségek közül hárman elleneztek: Lukács György, Hegedűs András és Tömpe András (utóbbi a nagyköveti megbízásáról is lemondott). „Alulnézetből” ismerjük meg Szigeti József és Hegedűs András leváltásait, a Péter György-ügyet. A kelet-európai gazdaság katasztrofális helyzetéről és kilátásairól közli a KGST-képviselő Osztrovszky György értékelését. Ortutay leírja: már 1969-ben Németh Károlyt tartották Kádár esélyes utódjának. Kommentálja Kállai 1971-es visszavonulását, nem rejtve véka alá, hogy a nyugdíjas létet megfutamodásnak tartja. S végül összefoglalja az 1974-es visszarendeződés személycseréit, jól látva ennek jövőbeni következményeit.

Ortutay húsz éven át volt *tagja az Elnöki Tanácsnak*. A Népfront éléről történt távozása után ez a testület biztosította számára a hatalom legfelső köreivel való közvetlen kapcsolattartást, bár az intézmény, politikai értelemben, súlytalan volt. A kollektív államfő modellje a szovjet államszervezet fontos eleme volt. Az 1949-ben hatályba lépett magyar alkotmány szintén ezt vette át: az államfő a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (NET) lett, mint az országgyűlést helyettesítő, egyben egyes államhatalmi funkciókat ellátó intézmény. A helyettesítő szerep jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni: a NET gyakorolta az országgyűlés teljes jogkörét, ha az

nem ülésezett. Az alkotmányt nem változtathatta meg, de a kizárólagos törvényhozási tárgyakon kívül bármiben döntetett, erről saját hatáskörben törvényerejű rendeletet alkothatt, amellyel törvényeket módosíthatott, vagy helyezhetett hatályon kívül. A gyakorlatban a NET választotta meg a minisztertanács elnökét és tagjait, a Legfelsőbb Bíróság elnökét és a legfőbb ügyészt. A NET feladata volt az országgyűlés választások kitűzése, a várossá nyilvánítás, a kitüntetések adományozása, a nemzetközi szerződések megkötése, a diplomáciai kapcsolatok létesítése, a nagykövetek akkreditálása, a kegyelmezési jogkör, s a hozzájárulás a magasabb egyházi tisztségek betöltéséhez. A NET 21 főből állt: egy elnök, két helyettes elnök, egy titkár és 17 tag, akiket az országgyűlés a választások utáni alakuló ülésen, saját soraiból választott meg.

Magyarországon azonban a kollektív államfő intézménye – Kádár János felfogása szerint, az alkotmányjogi jogálláson túl – *informális funkcióval* is bírt: a népfrontpolitika letéteményesének számított. Az MSZMP első titkára végletekig ügyelt arra, hogy a testület összetétele személyi vonatkozásokban tükrözze az egykori koalíciós pártok maradványait, s ezért lényegében „életfogytiglani” státuszokat alapított. Így kaptak helyet a volt államfők: a szociáldemokrata Szakasits Árpád (1949–50-ben elnök, 1958–65-ben tag, haláláig) és Rónai Sándor (1950–52-ben elnök, 1956–65-ben tag, haláláig), valamint a kisgazda Dobi István (1952-től elnök, 1967–68-ban tag, haláláig). Beválasztották mások mellett a kisgazda Mihályfi Ernőt (1949–72, haláláig), Barcs Sándort (1953–75, 1978–89) és Ortutay Gyulát (1958–1978, haláláig), a parasztpárti Nánási Lászlót (1949–1985, haláláig) és Erdei Ferencet (1965–1971, haláláig). Ortutay a *Napló*ban több helyen beszámol az egyes üléseken szerzett tapasztalatairól, de nem rejti véka alá kritikáját sem a lényegében formális döntéshozatali mechanizmus miatt.

Nem kevésbé érdekes az *Aczél-kapcsolat*. Ortutay nem ápolt közeli viszonyt Aczél Györggyel, számára Révai József testesítette meg a kommunista kultúrpolitikust, 1956 után pedig magasabb rangúnak tartotta magát Aczél akkori miniszterhelyettesi szintjénél. Jellemző, hogy a *Napló*ban „Aczél Gyurikám” vagy „Aczél úr(fi)” kifejezésekkel említi. Jól látja, hogy Nyers és Aczél ellen már 1969-ben belső harc folyt, és nyomon követi Aczél embereinek (pl. Pándi Pál) tértérését. Végül a realitások tudomásul vétele tükröződik abban, ahogy, engedve a nyomásnak, recenziót ír Aczél egyik kötetéről, s ennek nyomán legközelebb már kézzel írt születésnapj köszöntőt kap a kultúra nagyhatalmú irányítójától.

Az Ortutay által tárgyalt *társadalmi jelenségek* közül háromra hívjuk fel a figyelmet. Elsőként a *közbűnők és magán erkölcsök* politikai rendszerektől független ellentmondásaira. Ortutay saját bőrén érezkelhette a zsidótörvények és antiszemitizmus hatását: felesége, Kemény Zsuzsa származása miatt szakmai pályáján őt is tényleges hátrányok érték. A „szocialista embereszménnyel” hamar azonosult, de nem tudjuk – mert nem írta le –, hogy pl. miniszteri időszakában miként vélekedett a koncepciós perekről, az ÁVH-ról, a beszolgáltatásról, az MTA átszervezéséről stb. A szocializmus erkölcsi követelményrendszerét az ideológiai nevelés keretében folyamatosan hangoztatták, de a kívánatos modell kevésbé vert gyökeret a pártapparátusban és az államszervezetben. Ortutay szemléletes példái azt bizonyítják, hogy a politikusok között az erkölcstelenség gyakorlatilag folyamatosan jelen volt. Megtudjuk: Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1989-ben nyilvánosságot kapott, botrányos hivatali visszaéléseit Kádárék már 1975-ben ismerték. A további ügyek közül elegendő a paraszti származású helyettes államfőt, Nagy Dánielt, illetve az országgyűlés alelnöki tisztét betöltő, katolikus pap Beresztóczy Miklóst említeni. Az előbbi rendszeresen megállt a szántóföldek mellett, hogy hivatali autóját megtömje lopott kukoricával, az utóbbi pedig bécsi kiküldetése alkalmából mindenáron pornómozit keresett.

Durkheim óta tudjuk, hogy az *öngyilkosság* alapvetően társadalmi jelenség.²¹ A kádári konszolidáció lezárását követően a magyar társadalom a 70-es évekre meghasonlott.

Miközben a párt a fejlett szocializmus építésének sikereit ünnepelte, az ideológiai elvárások és a valós helyzet ellentmondása szükségképpen konfliktusokat okozott, az ún. „második társadalom” krízisét.²² A belső elidegenedés ekkor érte el azt a fokot, amikor az öngyilkosság, „reális” probléma-megoldási eszközként merülhetett fel. Nem véletlen, hogy a politikai és közéleti öngyilkosságok „fénykorát” éppen a 70-es évek jelentették. Ortutay részletesen beszámol a magával gyógyíthatatlan(nak vélt) betegsége miatt végző Nagy Miklós művelődésügyi miniszter és Erdélyi Károly külügyminiszter-helyettes haláláról. Az előbbi Aczél, az utóbbi Kádár bizalmasa volt, s tragédiájuk hátterében nagyon is társadalmi okok álltak: a végletekig fokozott teljesítménykényszer. Péter György és Tömpe András viszont erkölcsi-politikai okok miatt lett öngyilkos, érzékletesen jelezve a társadalmi-politikai normák kétarcúságát. Anélkül, hogy messzemenő összefüggéseket vélnénk felfedezni, hangot adunk azon meggyőződésünknek, hogy volt egyfajta társadalmi meghatározottsága a 70-es években történt hasonló eseteknek is: 1972-ben Domján Edit, Kondor Béla, Novák Márk; 1974-ben Szécsi Pál, 1976-ban Latinovits Zoltán öngyilkossága stb.

Ortutay 1958-tól élete végéig *Bács-Kiskun megyei* országgyűlési képviselő volt. A mandátumok kijelölése abban az időben központilag történt, s Ortutay előbb Baját, utóbb a Baja környéki falvakat képviselte a parlamentben. Így került kapcsolatba – fizikailag is – a megye politikai vezetőivel. A hazai párttörténetben közismert, hogy Bács-Kiskun folyamatosan élen járt a reformpárti gondolkodásban. Elegendő csupán Horváth István és Romány Pál megyei pártbizottsági első titkárok, vagy Gajdócsi István megyei tanácselnök nevét említeni, de itt kezdte pályáját Pozsgay Imre is. Ortutay magához közel állónak érezte ezt a szellemiséget, s bár *Napló*ájában minden választás előtt arra készült, hogy a következő ciklusra már nem jelölik, érzékelhetően hálás, amikor a Baja környékiek ragaszkodásával találkozott. Ha valaki megírná Bács-Kiskun megye Kádár-korszakbeli történetét, az Ortutay által is megtapasztalt jelenségnek feltétlenül szánjon egy fejezetet.

Végezetül a *magánélet*. Amilyen vehemenciával ostromozza pályatársait és a többi politikusokat Ortutay, olyan őszinteséget tapasztalunk saját gondjait illetően. Igaz, ezek nem társadalmi tulajdon elleni, hanem „magánbűnök” voltak.

Az olvasónak mindenekelőtt az tűnik föl, hogy a kötetek külső borítóján táncoló nőalakot lát. Ő a feleség, Kemény Zsuzsa mozdulatművész, aki 1945 után nem művészként vagy pedagógusként, hanem a kulturális szférában dolgozott, 1949-től a Táncszövetség elnöke, 1951–56 között a *Táncművészet* c. folyóirat alapító főszerkesztője. 1957 után a Magyar Nők Országos Tanácsának apparátusában kapott funkciót, egy időben titkára volt. A címlapkép választása nemcsak a családi kapcsolatot jelzi, de a *Napló* egészen átívelő *női dimenziót* is. Ortutay egyrészt szívesen beszél mások szeretőiről (pl. Györffy István), másrészt megdöbbentő részletességgel ír a sajátjairól. A meglepő ebben nem maga a tény, hanem az intenzitás, a leplezetlenség és a kortalanság. Rektorként külön szobát tartott fenn a pásztoróráknak, szűkebb környezetében mindenki tudott kicsapongásairól. Igazán meghatározó két kapcsolata volt: előbb a tévémondó Tamási Eszterrel, utóbb a stewardessként dolgozó Klárral. Ortutay olykor oldalakon át töpreng és szenved, és folyamatosan ingadozik a szeretőjével való végleges szakítás és a feleségétől való elválás között. Saját szerepét felülértékeli: pl. Klári völegényét, az olimpiai és világbajnok Pézsa Tibort „jelentéktelen vívóbajnoknak” tartja. Az eszkalálódni látszó helyzetet a sors oldja meg: Klári rajta van a Malév 1971-ben lezuhant koppenhágai járatán. Marad a feleség, az állandó viszonyítási pont, s közben további alkalmi bel- és külföldi kalandok.

A magánéleti feljegyzések második csoportja *a szellem és a test* gondjairól szól. Ortutay nem tud tisztségek nélkül élni, a politizálás lételeme, mégis állandóan ostromozza magát, hogy emiatt nem ír eleget. Mindig csak előadások, szerkesztések, előszavak, publicisztikák, sehol a „nagy monográfia”. Hiába hiányolja, soha nem jut rá ideje. De becsületére váljon: számára a

funkció sem abszolút értékmérő. Meglepően sokszor képes nemet mondani, pedig 1953-tól 1957-ig számos variációban szóba került a neve. Ő azonban csak értelmes és lényeges tisztséget akart vállalni, s minden felkínált posztot visszautasított. A türelme végül rózsát termett: 1957-ben rektornak és népfront-főtítkárnak kérték fel. 1969-re azonban teljes kiábrándultság vesz erőt rajta, ekkor már csak az akadémiai kutatócsoport és Klári élteti. Vitalitása sokáig töretlen, majd érzékelhető a megöregedés folyamata, főleg izületi betegségei aggasztják. Közérzetének nem használ, hogy sorra eltemeti nagy értelmiségi pályatársait (Darvas József, Erdei Ferenc, Németh László stb.). Ám a naplóírást folytatja, mindaddig, amíg anyja 1977. február 13-án meg nem hal. Ezután már csak három bejegyzése maradt fenn: február 20, március 17, június 8. Családi tragédia veszi el végképp a kedvét, de mintha érezte volna: neki sincs már sok hátra. Alig egy évvel élte túl édesanyját.

Ami a *Napló* jegyzeteiben van

A könyv jegyzetapparátusa lenyűgöző. Az első kötet 241 (549–790), a második 172 (447–619), a harmadik 161 oldalnyi (467–628) jegyzetet tartalmaz. A szerkesztés és a sajtó alá rendezés munkáját Markó László végezte, akinek történettudományi, illetve archontológiai segédkönyvek összeállítása terén komoly tapasztalatai vannak.²³ Recenzensként nem is azért böngészünk át a jegyzeteket, hogy mindenképpen hibákat találjunk, hanem éppen a Markóra jellemző pontosság, mint szerkesztési elv alátámasztása végett. S amikor észrevételeinket összegezzük, Hanák Péter szavai lebegnek szemünk előtt: „Ha a királyok udvariassága, akkor a történészek fő kötelessége a pontosság.”²⁴

Pontatlan jegyzetek

I/550: Hont Ferencnél hiányzik az 1945 utáni egyik legfontosabb pozíciója, a Színművészeti Akadémia igazgatósága (1945–48). Az ő igazgatása alatt szervezték át az intézményt Színház- és Filmművészeti Főiskolává.

I/562: Harsányi Zsolt nemcsak 1938-ban volt a Vígszínház társigazgatója, hanem 1938–43 között, tehát haláláig igazgatója. A társigazgatója rövid ideig Bókay János volt.

I/675: Az *Egyedül vagyunk* című, 1938–44 között megjelenő lapról szóló összefoglalás túl sommás, ráadásul a felsorolt szerzők többsége csak az első két évben kötődött az orgánumhoz. A főszerkesztőként végig Oláh György által jegyzett, magát fajvédőként definiáló folyóirat kezdetben széles körből merítette szerzőit: Benda Kálmán, Darvas József, Illés Endre, Kodolányi János, Kovács Imre, Makkai László, Makkai Sándor, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc, Veres Péter stb. De velük együtt megjelent Endre László, Imrédy Béla, Jaross Andor, Rácz Jenő, Rajniss Ferenc is. 1940 tavaszán erőteljes politikai programváltás történt. Az immár szélsőjobboldali orgánum szerzői közül – Erdélyi és Sinka kivételével – kimaradtak a jelentős értelmiségiek.

I/685: Kállai Gyula nem 1971-től, hanem 1958-tól volt a Hazafias Népfront OT elnöke, 1989-ig.

I/691: Dohnányi Ernő nem volt a Zeneakadémia igazgatója 1919–43 között. 1919. február-szeptember között betöltötte a tisztséget, de a Tanácsköztársaság bukása után elbocsátották, és Hubay Jenő lépett a helyébe, aki 1934-ig állt az intézmény élén. Dohnányi 1928-ban tért vissza a katedrára és 1934-ben vette át az akkor már főigazgatónak nevezett posztot, és látta el 1943-ig. Utóbb az intézménytől tiszteletbeli elnöki címet kapott (ezt később még Kodály és Szabó Ferenc érték el.)

I/700: Habsburg Ottó szócikkből kimaradt, hogy 1936-tól mely szervezetnek volt tagja, 1957-től alelnöke, 1973-tól elnöke. A Páneurópai Unióról van szó.

I/744–745: Bulganyin honvédelmi miniszteri és kormányfői adatai helyesek, de a többi tisztség felsorolása hibás. Nem volt 1937-től az Orosz Föderáció, majd 1938–41-ben a Szovjetunió Népbiztosok Tanácsának (*sic!*) elnöke, és nem 1949–55-ben volt miniszterelnök-helyettes. Helyesen: 1937–38-ban az Orosz Föderáció Népbiztosai Tanácsának elnöke, 1938–41-ben az Állami Bank elnöke, 1939–41-ben a Szovjetunió Népbiztosai Tanácsának elnökhelyettese, 1947–53-ban miniszterelnök-helyettes, 1953–55-ben első miniszterelnök-helyettes. 1958 márciusában, kormányfői bukása után, néhány hónapra ismét az Állami Bank elnöke lett, de szeptemberben kizárták az SZKP Politikai Bizottságából, és az 1947-ben kapott marsalli rendfokozatától is megfosztották. 1960-ig a sztavropoli területi népgazdasági tanács elnökeként dolgozott.

I/746: Kiss Károly tisztségei közül kimaradt a talán legfontosabb: 1946–56 között ő töltötte be az MKP, illetve az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága elnöki tisztét, s e minőségében meghatározó szerepe volt a belső tisztogatásokban. 1962-ben történt félreállításának is ez volt a legfőbb indoka.

I/746: Révai Dezső tisztségei közül kimaradt a filmgyár (Mafilm) élén 1953-ig betöltött igazgatói posztja, jóllehet az I/444. és az I/754. oldalakon utalás történik erre.

I/767: Az MTA Néprajzi Főbizottsága kapcsán a jegyzet pontatlan. Az 1950-ban felállított Néprajztudományi Bizottság 1961-ig – tehát a *Napló* írásának időpontjában – nem a (I.) Nyelv- és Irodalomtudományok, hanem a (II.) Társadalmi és Történeti Tudományok osztályához tartozott. 1961-től az I. Osztály része, immár Néprajzi Bizottság néven.

II/448: Fehér Lajos 1954–55-ben a *Szabad Nép* főszerkesztő-helyettese volt, s nem jelzi a szócikk az 1955–56-ban a Balaton-nagyberek Állami Gazdasági élén betöltött igazgatói tisztét sem.

II/456: Tévedés, hogy a *Népművelés* c. lap 1953–59-ben jelent meg és utódlapja a *Népművelési Értesítő* (1959–74) volt. A *Népművelés* 1954–89 között 36 évfolyamot ért meg, a *Népművelési Értesítő* pedig, ezzel párhuzamosan, 13 évfolyamon át létezett (1960–72).

II/485: Mihail Szuszlov nem csupán 1947–49-ben, hanem 1947-től haláláig, 1982-ig folyamatosan KB-titkár volt.

II/541: Aczél György nem 1967–90-ben, hanem 1947–50, 1958–67 és 1971–90-ben volt országgyűlési képviselő. A művelődésügyi miniszterhelyettesi posztot csak 1957–58-ban töltötte be, 1958–67 között a miniszter első helyettese volt. Révész Sándor róla szóló könyvének címe és kiadási éve is hibás: nem *Aczél György*, 1996, hanem *Aczél és korunk*, 1997.

II/583: A Szövetkezeti Kutatóintézet nem az MTA intézménye volt.

II/587: Kiss Árpádnak az Országos Tervhivatalnál (OT), illetve az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottságnál (OMFB) betöltött tisztségei zavarosak, helyesen: 1956. október 27. és november 3. között, majd 1957–61-ben volt az OT, és 1961-től haláláig az OMFB elnöke. Ez utóbbi posztján 1967-ig „csak” miniszteri rangban, 1967-től viszont a kormány teljes jogú tagjaként.

II/591: Alfred Hitchcock 1940-ben nem kapott Oscar-díjat. Az általa rendezett *Rebecca* (és nem *A Manderley-ház asszonya*, ez a film alapjául szolgáló regény) c. film a legjobb film díját kapta, így az Oscart a producer, David O. Selznick vette át (Hitchcock jelölt volt a rendezői díjra). A jegyzetben irodalomként megadott F. Truffaut – H. G. Scott: *Hitchcock* (1984) c. interjúkötet magyarul is megjelent, *Truffaut Hitchcock* címmel (Magyar Filmintézet – Pelikán Kiadó, 1996).

II/594: Alekszej Koszigin nem a haláláig volt a Szovjetunió miniszterelnöke és a legfelső pártvezetés tagja. 1980. december 16-án hunyt el, de a posztját október 23-án átadta Nyikolaj Tyihonovnak, formálisan betegségére hivatkozva, ténylegesen az afganisztáni bevonulással való egyet nem értése miatt. Az SZKP Elnökségéből két nappal korábban, október 21-én

távozott (a helyére Mihail Gorbacsov lépett). Koszigin nemcsak 1960–64-ben, hanem 1957–58-ban is első miniszterelnök-helyettes volt.

II/603: MTA doktora fokozatot a Tudományos Minősítő Bizottság nem ítelt oda, ez 1993-tól az MTA Doktori Tanácsának hatásköre.

III/567: Gyurkó László Kádárról szóló könyvének címe nem *Kádár János élete*, hanem *Arcképvázlat történelmi háttérrel*.

III/600: Todor Zsivkov nem 1951-től, hanem 1954-től volt a KB első titkára, amikor Vlko Cservenkovot váltotta az addig főtitkárnak nevezett posztón.

III/600: A Faluvégi Lajosra vonatkozó irodalomként megemlített Lázár István-kötet címe félrevezető, ugyanis a könyv kilenc politikussal készített interjúkat tartalmaz, s közülük csak abc-sorrendben áll első helyen Faluvégi Lajos.

III/610: Fekete János nem 1986-tól, hanem 1980-tól volt a Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettese, 1988-ig.

Következetlen jegyzetek

A NET-tagság jelölése hiányzik Andics Erzsébetnél (I/735), Balogh Istvánnál (I/786), Donáth Ferencnél (II/583), Horváth Mártonnál (I/735), Kádár Jánosnál (I/778), Kállai Gyulánál (I/684), Mihályfi Ernőnél (I/720), Parragi Györgynél (I/700), Rusznyák Istvánnál (I/731), Szabó Pálnál (I/763); de jelölve van Barcs Sándornál (I/726), Gosztonyi Jánosnál (II/455), Házi Árpádnál (I/772), Katona Jenőnél (I/617), Nánási Lászlónál (II/618), Pongrácz Kálmánnál (I/773). A III/610. oldalon pontatlanul szerepel, hogy Barcs Sándor 1975-ig volt a NET tagja, hiszen az I/726. oldalon olvashatjuk, hogy 1978–89 között ismét tag volt. A szerkesztő az Elnöki Tanács helyettes elnöki funkcióját hibásan elnökhelyettesnek írja Gáspár Sándor (II/499), Kisházi Ödön (II/595) és Sarlós István (III/610) szócikkeiben, de Kiss Károlynál (I/746) és Nagy Dánielnél (II/492) helyesen adja meg.

A szovjet politikusok eredeti neveit a jegyzetek nem következetesen tüntetik fel. Szerepel Sztálin – Dzsugasvili, (I/592) és Lenin – Uljanov (I/770), de nincs feltüntetve Molotov – Szkrjabin (I/743) és Gromiko – Burmakov (II/594).

II/574: Horváth Teri Kossuth-díja (1970) nincs jelezve, miközben e kitüntetés más személyeknél meg van adva.

II/584: Tichy Lajosnál szerepel a válogatottságainak száma (71; helyesen: 72), de Bozsik Józsefnél nem, pedig 101 szereplésével ő a magyar csúcstartó. Szintén nincs megadva Tichy 320 bajnoki mérkőzésével szemben Bozsik 447 meccse. Tichy a felsorolt évadokon kívül 1961/62-ben is gólkirály volt.

A rektori tisztség Pach Zsigmond Pálnál (III/520) jelezve van, de Kazimir Károlynál (III/516) nincs, pedig 1987–90-ben ő állt a Színház- és Filmművészeti Főiskola élén. A szócikk szerint Kazimir 1972–90 között volt igazgató-főrendező a Thália Színházban, de a Thália szócikke (III/518) a kezdő évszámot 1971-re teszi. Az előbbi a jó.

A III/291. oldalon olvasunk Gulácsy-atyusról, aki a szöveg szerint Ortutay sógora. A névhez itt jegyzet nem tartozik, de az II/138. oldalon szerepel Gulácsy Béla és Gulácsy Tibor is, s a hozzájuk tartozó meghatározás mindkét esetben azonos: „Ortutay Gyula ismerőse” (II/510). A *Kortárs* c. folyóiratnál felsorolják a főszerkesztőket (III/526), de a *Valóság* esetében nem (III/524), holott az sem volt kevésbé fontos periodika. Egyébként Körösi József szócikke (III/568) tévesen tartalmazza a *Valóságnál* betöltött főszerkesztői posztjának záró évét, mert nem 1994-ig, hanem 1991-ig vezette a lapot (1991–94-ben Lázár István volt a főszerkesztő).

Hiányos jegyzetek

Ha a Franklin Társulatnál (I/555), mint róla szóló irodalom, szerepel a cég történetéről írott könyv, akkor ez a Cserépfalvinál (I/569) is indokolt lett volna (Cserépfalvi Imre: *Egy*

könyvkiadó feljegyzései. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1982; Cserépfalvi Imre: *Egy könyvkiadó feljegyzései 1945–1963*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989).

I/767: A Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár kapcsán érdemes lett volna megemlíteni, hogy e vállalat vette fel később a „Rába” nevet.

III/503–504: hiányzik, hogy Szerényi Sándor 1959–66-ig a MSZMP KB tagja volt és nem csupán versenyszerűen sakkozott, hanem 1960–89 között ellátta a Magyar Sakkszövetség elnöki tisztségét. Róla szóló irodalomként megemlíthető lett volna két memoárja: *Érdemes volt!* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; *Tizennégy év a Gulagon*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2004.

III/619: Frederick Forsyth angol író magyarul megjelent műveinek felsorolása nem teljes: A *veterán és más történetek* c. kötete 2003-ban a Magyar Könyvklubnál jelent meg.

III/628: Hoppál Mihály adatai sem teljesek. A Magyar Vallástudományi Társaság elnöki tisztségét 2007-ig, az Európai Folklór Intézet (és nem Központ) igazgatói megbízását 2009-ig látta el. Ugyanakkor 2003–10 között az MTA Néprajzi Kutatóintézetének igazgatója volt (a záró évszám nem kérhető számon, hiszen az a kötet megjelenése utáni).

A kötet névmutatója hiányos. Szisztematikusan nem néztük át, de nincs benne pl. Pozsgay Imre (III/431) és Szakasits Árpád (III/363), jóllehet mindkettőjükhöz jegyzet is tartozik.

Téves jegyzetek

I/760: Azt olvassuk, hogy Képes Géza 1954-től volt a Magvető Könyvkiadó alapító igazgatója, a II/453. oldalon szereplő adatok szerint a Magvetőt Képes 1955-ben alapította. A második a helyes: a Magvetőt 1955. január 1-jén hozták létre. Hegedűs Géza azonban nem 1955-ben, hanem 1956 nyarán vette át az igazgatói posztot Képestől. A jegyzet nem tartalmazza, hogy 1957-től Vadász György volt az igazgató.

II/529: Az életrajz a sportvezető Hegyi Gyulát mutatja be, miközben a hivatkozott II/179. oldal szövegösszefüggésből nyilvánvaló, hogy Ortutay nem róla beszél, hanem az ELTÉ-n dolgozó, hasonló nevű személyről.

II/589–590: A jegyzet összekeveri a Termelőszövetkezeti Tanács (TT) és a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa (TOT) jogállását. A minisztertanács mellett működő TT, amelyről a jegyzet adatokat tartalmaz, e néven 1965-ig, ezután két évig Országos Termelőszövetkezeti Tanácsként működött, majd megszűnt. Az új TOT 1967-ben nem kormány szervként, hanem a szövetkezetek alulról választott szakmai érdekképviseleti szervezeteként alakult meg és működött 1990-ig.

III/205: A szerkesztő Sík Endre „bevont?, elkobzott?, betiltott?” könyvéről azt írja, hogy Sík Endre *Bem rakparti évek* c. művéről van szó, amelyet 1970-es megjelenése után hamarosan visszavontak (III/547). A szerkesztő téved. Az utalás Sík Vihar *a levelet...* c., 1970-ben a Zrínyi Kiadónál megjelent kötetére vonatkozik, amely a sztálini évek törvénysértéseit leplezte le, s amelyet emiatt bevontak (új kiadása, ugyancsak a Zrínyinél, 1988-ban jelent meg). A *Bem rakparti évek* a korábban napvilágot látott *Egy diplomata feljegyzései* c. mű folytatása, amelynek tartalma nem adott okot betiltásra.

III/447: „Antoni” a jegyzettel ellentétben nem az 1901–1986 között élt Antóny Miklós, – aki egyébként körzeti orvosként dolgozott –, hanem a fia, ifjabb Antóny Miklós (1930–2010); ő volt Kútvölgyi Kórház ideggyógyászati osztályvezető főorvosa.

Felesleges jegyzetek

A szerkesztő olykor olyan személynevet is ellátott jegyzettel, akihez érdemi információt nem sikerült találnia. Pl. I/767: „Bolgár István, Pál Tibor: ismeretlenek, Mikó – nem sikerült azonosítani”. A II/298. oldalon megtudjuk, hogy Ortutayt felkereste Radnóti nagybátyja, Vadász Jenő. Az ehhez tartozó jegyzet: „Vadász Jenő: Radnóti Miklós nagybátyja” (II/579). A III/292. oldalon ez áll: „Az egyik férfi Fehér Lajos titkárságának vezetője, Kovács Mihály”.

S a hozzá tartozó jegyzet: Kovács Mihály: Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes titkárságának vezetője. Hasonlóan felesleges a III/312. oldalon olvasható szöveg magyarázata:

„Nagykövetünkkel (...) beszélgetésem volt. Úgy látom (...) Kovács Imre is a baloldali ellenzékhez tartozik. És a jegyzet: „Kovács Imre: politikus, diplomata. Az MSZMP konzervatív szárnyához tartozott.” (III/584).

Az öncélú jegyzetelés legszemléletesebb példája, amikor Ortutay arról ír, hogy ő volt a leghosszabb ideig rektor az ELTÉ-n (III/192). A szerkesztői jegyzet ezt azzal egészíti ki, hogy nála hosszabb ideig csak Virozsil Antal jogtudós töltötte be a rektori posztot, 1849–60-ban (III/543). Ezután viszont elolvashatjuk Virozsil életrajzát, közel húsz sornyi (!) terjedelemben. Ráadásul Virozsil a névmutatóban nem is szerepel.

Hiányzó jegyzetek

I/542: Ortutay azt írja, hogy Hazafias Népfront első kongresszusán az Országos Tanács 101 tagja közé választották. Jelezni kellett volna, hogy az OT 105 tagú volt.

I/772: Révai Józsefnek a Mávagban elhangzott beszéde kapcsán a szerkesztő a *Mávag* szót látta el egyébként helyes adatokkal, miközben itt Révai *Mávag-beszédéről* kellett volna írnia, amely a kommunista művelődéspolitikai szemléletes megnyilvánulása volt.

I/787: Kaeszné, mint nem azonosítható személy szerepel a jegyzetben, miközben a névmutatóban (I/800) Kaesz Gyuláné áll (bár a név nem az I/535, hanem az I/536. oldalon szerepel). A szövegösszefüggésből is feltételezhető, hogy Kaesz Gyula (1897–1967) belsőépítész, a Magyar Iparművészeti Főiskola 1952–58 közötti igazgatója feleségéről van szó.

A II/385. és a III/60. oldalon is olvasunk Vas(s) Erzsiről, akit a szerkesztő nem látott el jegyzettel. A szövegösszefüggésből azonban – Ortutay egy 1966-os parlamenti eseményről ír – nyilvánvaló, hogy Vass Istvánné Metzker Erzsébet (1915–1980) politikusról van szó, aki 1955–62 és 1967–71 között az Országgyűlés alelnökeként, 1963–67 között elnökeként működött, de – sok egyéb funkció mellett – volt a Hazafias Népfront OT titkára (1956–64), és a NET tagja (1971–80) is.

III/37: Ortutay „musz-anyag”-ról ír, amelyhez jegyzetet nem rendelt a szerkesztő, pedig érdemes lett volna jelezni, hogy a Magyar Újságírók Szövetségéről van szó.

III/149: Ortutay 1970-ben megkapja „a legmagasabb állami kitüntetést, a Zászlórend I. fokozatát”. Érdemes lett volna jegyzetben utalni arra, hogy nem a Magyar Népköztársaság Zászlórendje I. fokozata volt a legmagasabb elismerés, hiszen e kitüntetésnek volt gyémántokkal ékesített I. fokozata is.

III/542: A Leiter Jakab lényegét a jegyzet megmagyarázza, de az eredetéről nem ír, hogy ti. a kifejezés a Bibliában szereplő ’Jákob létrája’ német nyelvű változatának személynévre történt újságírói félrefordításából származik.

III/291: Ortutay a Bács-Kiskun megyéért 1957 óta végzett képviselői munkájáról ír. Jelöltni kellett volna, hogy csak 1958. november 16-án választották meg.

III/303: a 1972. február 12-ei naplóbejegyzésben Ortutay Losonczi Pálról ír, hogy előnyösebb a helyzete Dobinál, mert PB-tag. Ez tévedés, mert Losonczit csak 1975. július 2-án választották be az MSZMP Politikai Bizottságába. Ortutay nyilván a KB-tagságra akart utalni, hiszen Dobi csak 1959-ben lett KB-tag, holott 1952 óta államfő volt. Hasonlóan jelezni kellett volna Ortutay tévedését, amikor Kádár főtitkárságáról ír (III/378), hiszen az első titkári tisztség elnevezése csak 1985-ben változott meg.

A kötetek borítói

Néhány kritikai észrevételnek a borítókkal kapcsolatban is hangot kell adnunk. Mindenekelőtt a címekről van szó. A védőborítók címloldalán és gerincén, valamint a kötetek gerincén a naplók számai következetesen arab számmal szerepelnek (*Napló 1., 2., 3.*), míg a

szennycímoldalon és a címoldalon római számmal (*Napló I., II., III.*). Ugyanakkor mindhárom kötet kötetstábláján (kemény borítólapján) Ortutay eredeti naplója géppel írt címlapjának fakszimiléje áll: *Ortutay Gyula: Naplójegyzetek (1938.12.23. – 1969.1.12.)*. Ez igen zavaró, hiszen az évszámok még véletlenül sem egyeznek meg egyik kötet címével sem, ráadásul ez a megoldás bibliográfiai szempontból megengedhetetlen. A fakszimile elhelyezhető lett volna másutt. (Pl. az előzéklapokon, amelyeken most kötetenként más-más fényképek találhatók.) Merőben szokatlan, hogy mindhárom kötet dupla (!) védőborítóval rendelkezik. Ezek közül az egyik, zöld arculattal, Ortutayné Kemény Zsuzsa mozdulatművészt ábrázolja, szabadtéri ugrás közben, mindhárom címlapon más-más fotórészlettel. A másik sötétbarna tónusban, egészen más tipográfiával, Ortutay igazolványképét és a következő szöveget tartalmazza: „*Egy magyar politikus és tudós vallomása arról, miként szolgálta ki a 20. század értelmiségi elitje a politikai hatalmakat.*” E második védőborító hátlapján a naplóból vett két idézet olvasható, tizenhét sor terjedelemben, miközben a zöld védőborító fülszövege Ortutay életrajzát ismerteti. Ember legyen a talpán a könyvtáros, aki a kötetek bibliográfiai leírását elkészíti. De az a kutató is, aki esetleg a fülszöveget vagy a barna védőborító hátsó szövegét óhajtja idézetként felhasználni és szabályosan hivatkozni. Azt pedig csak zárójelben jegyzem meg, hogy könyvesbolttól függően hol a zöld, hol a barna védőborító van felül, vagy éppen hiányzik a kötetről.

¹ Fodor András: A Kollégium. Napló, 1947–1950. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1991. 470 o.; Fodor András: Ezer este Fülep Lajossal. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 1. kötet: napló 1947–1960. 746 o., 2. kötet: 1961–1971. 663 o.; Fodor András: A hetvenes évek. Helikon Kiadó, Budapest, 1995. 1. kötet: Napló 1970–1972. 485 o., 2. kötet: Napló 1973–1974. 305 o.

² Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1946–1960. Válogatta, szerkesztette, sajtó alá rendezte Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.

³ A Napló szövegrészeire a kötetszám és az oldalszám megadásával, rövidített formában hivatkozom.

⁴ Ortutay Gyula: Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek. Hungária Könyvkiadó, Budapest, 1949. 58–88. o.

⁵ Mindezekről ma már számos forrás és feldolgozás napvilágot látott, pl.: Huszár Tibor: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995; Kardos József: Iskola a politika sodrásában (1945–1993). Gondolat Kiadó, Budapest, 2007; Mann Miklós: Magyar oktatáspolitikusok 1848–1998. Oktatási Minisztérium, Budapest, 2001; T. Kiss Tamás: A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993). Budapest, 1993.

⁶ A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. Pártépítés Kiskönyvtára 25. szám. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 176–177. o.

⁷ Kádár János művei, 1. kötet 1956–1958. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987. 151. o.

⁸ Uo. 296. o.

⁹ Uo. 336. o.

¹⁰ A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964. 145–152. o.

¹¹ Kádár János művei, 1. kötet 1956–1958. i. m. 151. o.

¹² Kádár János művei, 2. kötet 1958–1962. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 70. o.

¹³ Uo. 247–256. o.

¹⁴ Uo. 552. o.

¹⁵ Uo. 430. o.

¹⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 430. o.

¹⁷ Az MSZMP KB határozata a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénytörések perének lezárásáról, 1962. augusztus 16. In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1956–1962. i. m. 554–558. o.

¹⁸ A ténylegesen Kádár helyetteseként kezelt Marosán Györgyöt 1962. október 12-én felmentették központi bizottsági, politikai bizottsági és titkársági tagságából; az MDP Központi Ellenőrző Bizottsága egykori elnökét, Kiss Károlyt, 1962. november 24-én visszahívták a Politikai Bizottságból.

¹⁹ Az adatok forrásai: Magyar Tudományos Akadémia almanachja 1962. Szerkesztette: Antal Jánosné, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962; A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002. Főszerkesztő: Glatz Ferenc, MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003.

²⁰ Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970. Főszerkesztő: Sinkovics István, ELTE, Budapest, 1972. 59–64. o.

²¹ Émile Durkheim: Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1982 (2. kiadás).

²² Vö.: Hankiss Elemér: A második társadalom. In: Diagnózisok 2. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 219–350. o.

²³ Főbb munkái: Általános történelmi fogalomgyűjtemény. Novotrade Kiadó, Budapest, 1990; illetve Helikon Kiadó, Budapest, 2004. A magyar állam föméltóságai. Magyar Könyvklub, Budapest, 2000; illetve Helikon Kiadó, Budapest, 2006. Ki kicsoda a magyar történelemben? Helikon Kiadó, Budapest, 2005. Mások mellett szerzője A Magyar Tudományos Akadémia tagjai 1825–2002 c., már hivatkozott lexikonnak.

²⁴ Hanák Péter: Hibás adatok? Téves következtetések? = Történelmi Szemle, 1980. 2. szám, 329. o. Idézi: Bölöny József: Előszó. In: Bölöny József – Hubai László: Magyarország kormányai 1848–2004. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 15. o.